

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
In the Name of Allah, the Compassionate the Merciful

تربیت و شیوه‌های فرزندپروری

محمد شریفی نیا

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی، فراوری اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پایبندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این رو، مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و اندیشه‌های ناب و ژرف، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت بنیان‌گذاران این شجره طیبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری علیه السلام می‌باشد.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی، اقتضا دارد که دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم، با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند، گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

بالندگی مراکز آموزشی و پژوهشی، در گرو نظام منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و پژوهشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه، نشاط علمی مراکز آموزشی و پژوهشی را در پی دارد.

«جامعه المصطفی علیه السلام العالمية» به عنوان بخشی از این مجموعه، که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیرایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون آموزشی و پژوهشی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی علیه السلام

فهرست

مقدمه	۱۳
فصل اول: نظریه بوم‌شناختی؛ نظام‌های محیطی	۱۹
نظام خرد؛ نقش خانواده، هم‌سالان و مدرسه بر رشد و تربیت کودک	۱۹
رشد و تربیت در چارچوب نظام‌های بوم‌شناختی	۱۹
نظام خرد	۲۱
نظام میانی	۲۳
نظام بیرونی	۲۴
نظام کلان	۲۴
نظام زمانی	۲۵
خانواده	۲۶
تأثیرات مستقیم	۲۸
تأثیرات غیر مستقیم	۲۹
جایگاه اجتماعی - اقتصادی خانواده بر عملکرد تربیتی	۳۱
نقش تحصیلات بر سلامت خانواده و تربیت فرزندان	۳۴
تأثیر درآمد و ثروت بر خانواده و تربیت فرزندان	۳۶
تأثیر فقر بر رشد و تربیت	۳۷

- فصل دوم: نظام خرد؛ شیوه‌های فرزندپروری _____ ۳۹
- شیوه‌های فرزندپروری _____ ۴۰
- شیوه قاطع و اطمینان بخش (مقتدرانه) _____ ۴۱
- شیوه قاطع و اطمینان بخش و تنظیم مشارکتی _____ ۴۴
- دلایل موفقیت شیوه فرزندپروری قاطع و اطمینان بخش _____ ۴۶
- شیوه مستبدانه _____ ۴۸
- والدین آسان‌گیر _____ ۵۰
- شیوه بی‌توجه _____ ۵۳
- خلق و خو، تربیت و فرزندپروری _____ ۵۴
- خلق و خو _____ ۵۶
- ثبات خلق و خو _____ ۵۶
- انواع خلق و خوی کودکان _____ ۵۹
- تناسب شیوه‌های تربیتی و فرزندپروری با خلق و خو _____ ۶۲
- بنیادهای زیستی خلق و خو _____ ۶۳
- تأثیر فرهنگ و آداب تربیتی بر خلق و خوی کودکان _____ ۶۵
- تأثیر فرهنگ و آداب تربیتی بر تفاوت‌های جنسی در خلق و خو _____ ۶۷
- تأثیر شیوه‌های فرزندپروری بر خلق و خو _____ ۶۷
- تأثیر شیوه‌های فرزندپروری بر تحول دینی _____ ۷۲
- شیوه‌های فرزندپروری و رشد ذهنی _____ ۷۲
- ویژگی‌های زندگی با کیفیت عالی برای رشد ذهنی کودکان (HOME) _____ ۷۵
- فصل سوم: نظام خرد؛ روش‌های انضباطی خانواده _____ ۷۷
- روش‌های انضباطی _____ ۷۷
- الف) روش تشویق و تنبیه _____ ۷۹
- تقویت‌های بیرونی محسوس _____ ۸۰
- تقویت‌های بیرونی نامحسوس _____ ۸۰
- اشکال تنبیه _____ ۸۱

- ۸۲ اعمال قدرت
- ۸۲ دریغ کردن محبت
- ۸۳ محروم کردن
- ۸۳ موافقان و مخالفان تنبیه بدنی
- ۸۴ پیامدهای زیان آور تنبیه بدنی
- ۸۹ تأثیرات تنبیه
- ۹۲ اثربخشی تنبیه
- ۹۲ استمرار
- ۹۲ رابطه صمیمانه
- ۹۲ توضیح دادن
- ۹۳ ب) قانع سازی
- ۹۴ ج) انضباط القایی
- ۹۵ انتخاب روش انضباطی
- ۹۷ اثربخشی روش های انضباطی
- ۹۸ تأثیر وراثت و خلق و خوی کودکان بر روش های تربیتی و انضباطی
- ۱۰۱ فصل چهارم: نظام خرد؛ نقش هم سالان در رشد و تربیت کودک
- ۱۰۱ هم سالان
- ۱۰۲ تأثیرات مستقیم والدین بر روابط کودکان با هم سالان
- ۱۰۳ تأثیرات غیر مستقیم والدین بر روابط کودکان با هم سالان
- ۱۰۴ موقعیت های کودکان در میان هم سالان
- ۱۰۶ منافع روابط دوستی با هم سالان
- ۱۰۶ همیاری
- ۱۰۷ احساس شایستگی
- ۱۰۷ بازی با هم سالان
- ۱۱۰ انواع بازی
- ۱۱۰ آشکال بازی به لحاظ محتوا

۱۱۰. بازی حسی - حرکتی _____
۱۱۱. بازی نمادی _____
۱۱۴. بازی ساختنی _____
۱۱۵. بازی تمرینی _____
۱۱۵. بازی اجتماعی _____
۱۱۶. مراحل و آشکال بازی اجتماعی _____
۱۱۷. بازی مسابقه _____
۱۱۷. تأثیرات بازی اجتماعی و بازی انفرادی بر رشد و تربیت کودکان _____
۱۱۸. تفاوت بازی دختران و پسران _____
۱۲۱. فصل پنجم: نظام خرد؛ نقش مدرسه بر رشد و تربیت _____
۱۲۱. مدرسه _____
۱۲۲. مهد کودک _____
۱۲۴. پیش دبستانی _____
۱۲۵. مدرسه ابتدایی _____
۱۲۷. عوامل مؤثر بر تربیت و پیشرفت تحصیلی در مدرسه _____
۱۲۷. خودکارآمدی تربیتی و تحصیلی _____
۱۲۷. برنامه‌ریزی و نظارت تحصیلی _____
۱۲۸. اثر تشویق و تنبیه بر موفقیت تحصیلی _____
۱۲۸. شیوه‌های فرزندپروری و انگیزش تحصیلی _____
۱۲۹. وضعیت اجتماعی - اقتصادی بر پیشرفت تحصیلی _____
۱۳۲. فصل ششم: نظام خرد؛ نقش رسانه‌ها و وسایل ارتباطی بر رشد و تربیت کودک _____
۱۳۳. وسایل و رسانه‌های ارتباطی _____
۱۳۳. تلویزیون و تربیت _____
۱۳۵. الف) تأثیرات منفی تماشای تلویزیون _____
۱۳۵. کاهش تعاملات خانوادگی _____
۱۳۶. پرخاشگری در کودکان _____

- تحصیل و رشد شناختی ۱۳۹
- ب) تأثیرات مثبت تماشای تلویزیون ۱۴۰
- آگهی‌های تجاری تلویزیون و تربیت ۱۴۲
- رایانه ۱۴۳
- یادگیری به کمک رایانه ۱۴۴
- شبکه جهانی ارتباطات، اینترنت و تربیت ۱۴۵
- آثار منفی اینترنت بر تربیت ۱۴۷
- محتوای نامناسب ۱۴۷
- اعتیاد به اینترنت ۱۴۸
- فصل هفتم: نظام میانی؛ نظام بیرونی؛ نظام کلان؛ نظام زمانی** ۱۴۹
- نظام میانی ۱۴۹
- نظام بیرونی ۱۵۲
- نظام کلان ۱۵۷
- عوامل فرهنگی و شیوه‌های فرزندپروری ۱۵۸
- نظام زمانی ۱۶۲
- فصل هشتم: بدرفتاری با کودکان** ۱۶۷
- بدرفتاری با کودکان ۱۶۸
- بدرفتاری جسمانی ۱۶۹
- غفلت ۱۶۹
- بدرفتاری هیجانی ۱۷۰
- بدرفتاری جنسی ۱۷۰
- عوامل بدرفتاری با کودک ۱۷۱
- خصوصیات کودک ۱۷۱
- تأثیر والدین ۱۷۲
- نقش خانواده ۱۷۳
- حمایت و امکانات جامعه ۱۷۵

- ۱۷۵ _____ فرهنگ جامعه
- ۱۷۶ _____ پیامدهای بدرفتاری با کودک
- ۱۷۹ _____ فصل نهم: آموزه‌های اسلامی در باره تربیت و شیوه‌های فرزندپروری
- ۱۸۱ _____ آموزه‌های اسلامی درباره تربیت و شیوه‌های فرزندپروری
- ۱۸۱ _____ اهمیت و ارزش فرزند
- ۱۸۲ _____ اهمیت سلامت فرزند
- ۱۸۳ _____ تولد دختر یا پسر
- ۱۸۴ _____ عدم امتیاز دختر و پسر
- ۱۸۵ _____ تغذیه با شیر مادر
- ۱۸۶ _____ نوازش بدنی
- ۱۸۹ _____ فصل دهم: اهمیت دادن به فرزند، مهربانی، دلسوزی و عمل به وعده با کودک
- ۱۸۹ _____ اهمیت دادن به کودکان
- ۱۹۰ _____ نام‌گذاری فرزند
- ۱۹۱ _____ انتخاب نام زیبا
- ۱۹۲ _____ نام‌های توصیه شده
- ۱۹۳ _____ مهربانی با کودکان
- ۱۹۴ _____ دلسوزی نسبت به کودکان
- ۱۹۵ _____ توجه و نگاه محبت‌آمیز به فرزند
- ۱۹۶ _____ شادکردن فرزند
- ۱۹۷ _____ احترام به فرزند
- ۱۹۸ _____ رفتار نیکو با فرزند
- ۲۰۰ _____ عمل به وعده درباره کودکان
- ۲۰۱ _____ لزوم رعایت عدالت بین فرزندان
- ۲۰۵ _____ فصل یازدهم: وظایف و مسئولیت والدین در قبال تربیت و آموزش فرزندان و بازی با کودکان
- ۲۰۵ _____ حریم فرزندان، حریم والدین و ازدواج فرزندان
- ۲۰۵ _____ مسئولیت تربیت فرزند صالح

تعیین هدف‌های تربیتی	۲۰۷
مراحل تربیت	۲۰۹
روش تربیت	۲۱۱
آموزش در دوره‌های اولیه زندگی	۲۱۳
اهمیت یادگیری در کودکی	۲۱۴
آموزش خواندن و نوشتن	۲۱۵
آموزش رفتار نیکو	۲۱۶
آموزش مهارت به فرزند	۲۱۸
آموزش‌های اسلامی	۲۱۹
مراحل آموزش آداب و مناسک اسلامی	۲۲۱
بازی کودکان	۲۲۳
بازی با کودکان	۲۲۴
ممنوعیت تنبیه بدنی	۲۲۶
پرهیز از نفرین فرزند	۲۲۷
حریم کودکان	۲۲۹
جداکردن محل خواب کودکان از والدین	۲۳۰
جداکردن محل خواب کودکان از یکدیگر	۲۳۲
ازدواج فرزندان	۲۳۴
کتابنامه	۲۳۷

مقدمه

سؤالی که والدین همواره از کارشناسان از نوع شیوه‌ها و تجربه‌های تربیتی و فرزندپروری می‌پرسند، این است که چگونه آن‌ها می‌توانند فرزندانی پرورش دهند که در آینده از یک زندگی خوب، با نشاط، موفقیت‌آمیز، کارآمد و توأم با معنویت و معنادار برخوردار شوند. البته تربیت چنین افرادی در پرتو بهره‌گیری از مطالعات، تجربیات علمی و نیز معارف و تعالیم الهی میسر است.

به‌طور کلی دو عامل اصلی بر رشد، شخصیت و تربیت کودکان و بزرگ‌سالان مؤثرند؛ عامل ذاتی و عامل غیرذاتی. عامل ذاتی و وراثت‌پذیری که معمولاً از آن‌ها با نام ژن‌ها و هورومون‌ها و خلق‌وخو یاد می‌شود و عامل غیرذاتی که تحت عنوان محیط، تربیت، یادگیری و تجربه از آن‌ها نام برده می‌شود. بنابراین، رشد و تربیت در معرض تأثیرات درونی و بیرونی قرار می‌گیرند.

برای رشد و تربیت می‌توان شرایط و موقعیت‌هایی را در نظر گرفت که به صورت چندلایه و پیچیده عمل می‌کنند. به لحاظ درونی، وراثت و ساختار زیستی و به لحاظ بیرونی و محیطی، شرایط و موقعیت‌هایی از قبیل خانه،

مدرسه و محله، وضعیت اجتماعی اقتصادی و همین‌طور امکانات جامعه، نگرش، باورها و ارزش‌های اجتماعی، فرهنگی، قومیتی و رویدادها و حوادث بر رشد و تربیت اثر می‌گذارند. بنابراین، عوامل گوناگون فردی، اجتماعی، موقعیتی و بافتی بر فرایند رشد و تربیت انسان مؤثرند.

کودکان و بزرگسالان در شرایط و موقعیت‌های متفاوتی، زندگی و رشد و پرورش می‌یابند. شرایط شخصی، تربیتی و محیطی، ترکیب منحصر به فردی را به وجود می‌آورند که می‌توانند کودکان و نوجوانان را به مسیرهای گوناگون سوق دهند. کودکان خجالتی که از تعاملات و داشتن روابط اجتماعی می‌ترسند در مقایسه با افراد هم‌سن اجتماعی و معاشرتی که به دنبال رابطه و برقراری تعامل با دیگران هستند، موقعیت و شرایط تربیتی و رشدی متفاوتی را تجربه کرده‌اند.

کودکان و بزرگسالان در جوامع مختلف، تجربیات تربیتی و تحولی در خانواده و جامعه خود را دارند که از دیگر جوامع کاملاً متفاوت است. این شرایط مختلف منجر به شکل‌گیری باورها، ارزش‌ها، توانایی‌ها، مهارت‌های فردی و اجتماعی و نیز احساسات بسیار متفاوتی نسبت به خود و دیگران می‌شود.

در زمینه رشد و تربیت انسان، دیدگاه‌های مختلفی ابراز شده است. در واقع، برای این سؤال که نگرش و رفتار انسان چگونه شکل می‌گیرند و به چه نحوی تغییر می‌کنند، پاسخ یکسان و واحدی وجود ندارد. زیرا انسان‌ها موجودات پیچیده‌ای هستند؛ آن‌ها از لحاظ بدنی، ذهنی، هیجانی و اجتماعی در معرض تغییر و تحول هستند. تاکنون هیچ نظریه واحدی نتوانسته است تمام جنبه‌های رشد و تربیت انسان را توضیح

دهد، اما هنگامی که پژوهشگران سعی می‌کنند دیدگاه‌های متفاوت را مورد توجه قرار داده، آن‌ها را تلفیق و منسجم نمایند، بهتر می‌توانند افکار، احساسات و رفتار را توضیح دهند و شناخت بیشتری درباره انسان و کیفیت رشد و تربیت او به دست دهند.

برای انسان راه‌گزینی چندانی برای تجربه عالم هستی یا شیوه زندگی وجود ندارد. انسان باید روش‌های مختلف را بیاموزد، الگوهای را مشاهده و مورد تقلید قرار دهد و بکوشد راه‌های تازه زندگی و نیز اصلاح و تربیت خویش را کشف کند. از این رو انسان باید آداب و روش‌های تربیت صحیح را بشناسد تا بتواند شرایط رشد، بالندگی و شکوفایی خود و دیگران به‌ویژه رشد و تربیت فرزندانش را فراهم نماید.

در این راستا، این اثر با استفاده از آخرین منابع و مطالعات علمی در دسترس، مباحث مرتبط با رشد و تربیت در چارچوب نظریه بوم‌شناختی برون فن‌برز تدوین و ارائه شده است. مسائل و موضوعاتی که در حوزه رشد و تربیت کودکان و نوجوانان مورد نیاز والدین، معلمان و مربیان است؛ مسائل و مشکلاتی که در حال حاضر در زندگی واقعی همه خانواده‌ها وجود دارد، موضوعاتی چون خانواده و بافت اجتماعی، شیوه‌های فرزندپروری، روش‌های انضباطی، هم‌سالان، بازی کودکان، عوامل فرهنگی، جایگاه اقتصادی - اجتماعی خانواده، تحصیلات والدین، رسانه‌ها و وسایل ارتباطی، وراثت و خلق و خو، بدرفتاری با کودکان و عوامل مؤثر بر آن و نتایجی که این شرایط و روش‌ها بر رشد، تربیت و شخصیت کودکان دارد، مورد بررسی قرار گرفته است. در ادامه آموزه‌های تربیت اسلامی درباره اهمیت و ارزش کودکان، سلامت آنان، مهربانی با کودکان، مسئولیت

والدین در قبال آموزش و تربیت آنان، اهداف، مراحل و روش‌های تربیت، رعایت احترام و عدالت، بازی کودکان، تنبیه بدنی، حریم کودکان و فراهم کردن شرایط ازدواج آنان در زمان مقتضی، مرور شده است.

این اثر مشتمل بر یازده فصل است. فصل اول، به معرفی نظام‌های بوم‌شناختی، خانواده به مثابه یکی از اجزای اصلی نظام خرد و تأثیرات اقتصادی - اجتماعی، تحصیلات و درآمد و فقر می‌پردازد. فصل دوم، شیوه‌های فرزندپروری والدین در درون خانواده و پی‌آمدهای احتمالی آن‌ها و تأثیرات فرهنگ بر خلق و خو اختصاص یافته است. فصل سوم، مروری بر روش‌های انضباطی والدین و مراقبان، موافقان و مخالفان، نتایج و تأثیرات رشدی و تربیتی آن‌ها شده است. فصل چهارم، هم‌سالان، بازی و اشکال و اثرات آن بر رشد و تربیت کودکان و نوجوانان مورد مطالعه قرار گرفته است. فصل پنجم، حاوی مباحثی درباره مهد کودک و مدرسه، به عنوان محیطی که فرزندان بعد از خانواده بیشترین وقت خود را در آن جا می‌گذارند و همچنین عوامل مؤثر بر تربیت و تحصیل کودکان و نوجوانان مورد مطالعه قرار گرفته است. فصل ششم، دربرگیرنده مطالبی درباره وسایل و رسانه‌های ارتباط جمعی به ویژه اینترنت و تأثیرات مثبت و منفی است که بر کودکان و نوجوانان دارد. فصل هفتم، به نظام‌های محیطی میانی، بیرونی، کلان و زمانی و نقش آن‌ها بر رشد و تربیت فرزندان می‌پردازد. فصل هشتم، مرور بر مطالعات انجام شده درباره انواع بدرفتاری با کودکان و عوامل دخیل، نتایج و پیامدهای مخرب آن دارد.

فصل نهم درباره تربیت و اهمیت فرزند و توصیه‌های مراقبتی از کودکان از دیدگاه معارف و آموزه‌های اسلامی است. فصل دهم، به آموزه‌های اسلامی

راجع به ارزشمند شمردن کودکان، نام‌گذاری و نحوه رفتار مشفقانه و نیکو با آنان پرداخته است. فصل یازدهم، به وظایف و مسئولیت والدین نسبت به تربیت، آموزش و چگونگی پرورش کودکان اختصاص یافته است. مباحث و مطالب این قسمت، حاوی نکات و آموزه‌های ارزنده اسلامی است که از قرآن، حدیث و روایات گرفته شده و در یک چهارچوب مناسب، عنوان‌گذاری و سپس درباره آن‌ها توضیحاتی داده شده است. برای این‌که آموزه‌ها به صورت ناب و بدون خلط و آمیختگی با سایر مطالعات و تجربیات بشری عرضه شود، تا حد ممکن، توضیحات، مبتنی بر خود آموزه‌ها است و تنها به منظور تسهیل فهم و یادگیری خوانندگان محترم ارائه شده‌اند.

محمد شریفی نیا

تابستان ۱۴۰۳